

Změny v pregraduální přípravě učitelů primárního vzdělávání v návaznosti na evropskou dimenzi

JITKA MIKEŠOVÁ

Klíčová slova: student, učitel, profese, inovace, optimalizace, integrace, vzdělávání, evropská dimenze.

Abstrakt. příspěvek analyzuje evropské hodnoty ve výchově a ve vzdělávání, požadavky na učitele, studenty a pedagogické fakulty. Seznamuje s novým modelem praxí budoucích učitelů 1. stupně.

MIKEŠOVÁ, J.: **The Changes in Primary School Teacher Training in Connection with European Dimension**

Key words: student, teacher, profession, innovation, optimisation, integration, education, European dimension.

Abstract. the article analyses the European values in education and teaching, requirements for teachers, students and teacher training colleges. It also deals with a new system of pedagogical practice of primary school teacher trainees.

Jeden z autorů koncepce Evropské unie Jean Monnete zdůraznil, že pokud by proces evropské integrace mohl koncipovat znovu, začal by výchovou. Začlenění evropské dimenze do obsahu vzdělávání a přípravy učitelů bylo formulováno jako doporučení pro země Rady Evropy (1989) a jako úkol pro členské země Evropské unie (Maastrichtská dohoda, 1992). Výchova k evropanství a kultivace vztahu k Evropě se stává „velkým“ pedagogickým tématem. Odborníci hledají nové koncepce, tvoří cílené programy, metodiky realizace evropské dimenze ve školách a začlenění do přípravy učitelů.

Vzdělávání uznává Maastrichtská smlouva jako jednu ze specifických oblastí, spadajících do zodpovědností Evropské unie. Každá členská země zodpovídá za svůj vzdělávací systém a obsah vzdělávání, respektuje jazykovou a kulturní rozmanitost, vzdělávací tradici. Amsterdamská smlouva navíc zdůrazňuje dva koncepty klíčové pro budoucí rozvoj: budování Evropy vědění a přístup k celoživotnímu učení pro všechny.

Přední odborníci světa v přílehlavě nazvané zprávě „Učení je skryté bohatství“ (UNESCO, 1997) doporučují čtyři pilíře vzdělávání pro 21. století:

1. Naučit se *pravdivě poznávat* svět kolem nás i v nás, dobře se orientovat, předcházet novodobé slepotě, neschopnosti vidět vztahy, odhalovat smysl.
2. Učit se *správně a odpovědně jednat*, vzdělání pro budoucnost má být činné, tvořivé, spjaté s praxí.
3. Učit se *být* svěbytnou osobností; zvládat umění žít kvalitněji, hodnotněji.
4. Nejdůležitější ovšem je, abychom se naučili *žít pospolu* s druhými lidmi i s přírodou v duchu vzájemnosti a svěbytnosti.

Cesta do společné Evropy vede také přes školy, nezastupitelnými aktéry jsou učitelé. Bez kvalitních učitelů nelze velkolepé cíle realizovat a uskutečňovat odkaz J. Á. Komenského a T. G. Masaryka. Pochopení nových trendů vyžaduje jejich kvalitní přípravu, cílené vzdělávací programy, interaktivní metody, kooperativní formy práce. Pedagogické fakulty mají nové úkoly. Změny v kurikulu a metodice výuky jsou nutné. Mezi podstatné komponenty přípravy učitelů patří:

- poznatky o Evropě
- osvojení alespoň jednoho cizího jazyka a kultury
- interdisciplinární přístup a projektová výuka
- týmová spolupráce
- mediální výchova a využívání médií ve výuce
- dramatická výchova a simulační hry
- počítačová gramotnost
- účast v mezinárodních projektech
- komplexní gradující praktická pregraduální příprava s novou dimenzí a další

Na studenty učitelství kladou tvůrci koncepce výchovy a vzdělávání nové požadavky. Ve své profesi musí eliminovat kognitivní přetěžování žáků, učení bez porozumění, pamětní reprodukci bez osobního vztahu a zaujetí. Jednotlivé předměty dnes nestojí izolovaně vedle sebe, nejsou uzavřené světy, ale části jednoho univerza. Jen vnitřně souvislý svět, v němž i žák najde své pevné místo, může dát pocit zakotvenosti a vnitřní síly.

Učitel je povolán k vznešené úloze ve společnosti. Jeho úkolem je pomáhat hodnoty objevovat, ctít a tvořit. Podmínkou takového poslání ovšem je, že se kulturní hodnoty stanou potřebou, láskou a štěstím i jeho života. Dalším nelehkým úkolem učitele je vyhovět globální výzvě a integrovat spolu se svými žáky dosavadní nesouvztažnosti, překonat rozštěpení člověka a přírody, harmonizovat vztah k sobě i druhým lidem. Orientovat

výchovně vzdělávací proces na uvědomělé úsilí o soulad forem a prvků lidské civilizace, na snahu o syntézu hodnot lidského ducha i srdce.

Děkan Pedagogické fakulty Komenského univerzity v Bratislavě profesor Zelina definuje učitelskou profesi jako jedinečnou činnost, jejímž základem je služba člověku a společnosti přes jejich vzdělání a výchovu (Zelinová, M., Zelina, M. 1997: Tvorivý učitel). Učitelská profese vyžaduje odborné znalosti a osobnostní kvality pro výkon všech jmenovaných služeb. Žádá si dlouhý čas tréninku všech učitelských činností, soustavnou a kvalitní pregraduální praktickou přípravu úzce spjatou s teoretickými disciplínami, každodenní a kvalitní přípravu odpovídající novým trendům.

Učitelé mají v našich podmínkách vysoký stupeň svobody a autonomie. Jako profesionálové mají také vysokou míru zodpovědnosti za svoje činy a rozhodnutí. Zvláštností profese je, že staví na vztazích, lásce k dětem, kterým poskytuje výchovně vzdělávací servis. Učitelství vyžaduje vysokou osobní motivaci pro službu dětem, o mnoho vyšší než jiné profese. Vyžaduje také vysoký stupeň sebeovládání, zodpovědnosti a trpělivosti. Kromě intelektových schopností se profese učitele vyznačuje i některými akcentovanými osobnostními zvláštnostmi jako je schopnost empatie, akceptace žáků, emocionální zralost, autoregulace směřující k neustálému rozvoji vlastní tvořivosti, komunikativních dovedností a autority. Etický kodex profese předpokládá také vzorovou prezentaci lidské optimality, reprezentaci kvalitní výchovy.

Tyto charakteristiky kladou vysoké požadavky na každého studenta učitelství. Ještě před přijímacím řízením by si měl položit otázky, zda mu všestranně náročná profese přinese osobní satisfakci, bude v ní moci realizovat své schopnosti a nadání, bude ji kvalitně naplňovat. Odpovědi nalezne řada studentů záhy, často právě v průběhu pedagogické praxe. Porovnáním dnešní školy s dřívější zjistí, jak nároky na učitele neustále stoupají. Odborné znalosti a didaktické schopnosti opřené o základy pedagogiky a psychologie nestačí. Nesmí chybět permanentní zpětná vazba, reflexe vlastní práce a její zkvalitňování. Dobrá orientace si žádá celoživotní zdokonalování. Fakt, že je tato náročná profese společensky málokdy a málokde doceněná, si navíc žádá emocionální vyrovnanost učitele. Mezinárodní výzkum kolektivu pedagogů (Blížkovský, B. a kol. 2000: Středoevropský učitel) potvrdil, že učitelství náleží k nejnáročnějším povoláním, jehož náročnost neustále vzrůstá.

Je přirozené, že kompetence a odborná příprava učitele musí odpovídat cílům, obsahu a struktuře jeho odborných činností. Fakulty připravující příští učitele usilují o zřetelné vymezení vědomostí a dovedností, které musí získat a zvládnout každý student učitelství v průběhu studia. Jejich konkrétní podoba musí odpovídat potřebám soudobé školy. Absolvent fakulty pak bude rozvíjet všechny hlavní lidské kompetence a jejich kvalitní osvojování též garantuje. Odborník, schopný evokovat pozitivní hodnotové orientace i žádoucí tvořivost k jejich uskutečňování, by měl náležet k nejjáradnějším a být patřičně oceněn.

Nová kvalita lidského učení podněcuje rozvoj lidstva. Školní vzdělávání je učením pro život, umocňuje a kultivuje přirozené lidské učení. Aktivita učitele nemají tlumit aktivitu žáků, jejich samostatnost a tvořivost. Spíše optimalizovat. „Nebojím se, že budu svými žáky předstížen, leč přeji si to“, zdůrazňoval J. Á. Komenský.

V současné záplavě rušivých a protichůdných vlivů, absence fungujících rodin, sourozeneckých vztahů, pozitivního lidského společenství je tím naléhavější postulat školy jako „dílny lidskosti“, humánního rozvíjení lidských vztahů, demokratického řádu v pravém slova smyslu. Opravdového pedagogického mistrovství dosahují učitelé, kteří nepředávají jen sumu poznatků, ale ti, co naučí jak se učit, tvořit a samostatně se orientovat, diskutovat a kriticky myslet; učitelé, kteří probouzejí a rozvíjejí schopnost zdokonalovat sebe sama i okolní svět.

Od 19. století patří učitelství k nejrozšířenějším povoláním světa. Výrazem jeho obecné vážnosti je „Charta učitelů“ (UNESCO, 1954, 1966) i vzrůstající hodnota vzdělanosti. Upozorňují na ni i experti Světové banky: „Státy, které nezvládnou rozvíjení lidských tvůrčích zdrojů, v celosvětové soutěži zřejmě neobstojí ... Jediným zdrojem, který má dnes lidstvo k dispozici v neomezeném množství, je vzdělání.“ (IBRD, 1992, 1998).

Také ministři školství nejvyspělejších zemí OECD zdůraznili na prahu 21. století nutnost pojímat vzdělávací soustavu jako celek (Vzděláváním k prosperitě. Praha, 1998, s.18). V propojenějším i proměnlivějším světě je třeba tradiční školství posílit rozsáhlou kooperující sítí dalších výchovně vzdělávacích příležitostí pro celoživotní sebevzdělávání.

Naše země mohou analogické úsilí opřít o vynikající tradice, o značný pedagogický předstih. Příkladem širšího pojetí osvětové role demokracie bylo Masarykovo Československo. Vysokoškolské vzdělávání všech učitelů zavedlo Československo jako první v Evropě (1945), obecné postgraduální studium učitelů dokonce prvé na světě (1960).

Prozíravé koncepce, kompetentní tvůrčí týmy a perspektivní stimuly mají málokde tak velký význam, jako ve sféře školské a osvětové. Malá pochybení tu způsobují mnohonásobné ztráty, drobná zlepšení se naopak bohatě vyplatí.

V centru naší pozornosti by měli být studenti učitelství. Poskytují perspektivu postupného pronikání inovace a invence do škol. Výchova a vzdělávání náleží k nejsložitějším, nejodpovědnějším, vysoce kvalifikovaným lidským pracím. Pregraduální příprava adeptů učitelství by měla připravit podmínky pro gradaci jejich profesionality, široké pole pro vysoce tvůrčí činnost.

Společensky nejvýznamnějším zjištěním srovnávací profesiografie střeoevropského učitele (Blížkovský, B. a kol. 2000) je potvrzení závažné nedostatečnosti dosavadní vysokoškolské přípravy učitelů. Příslušné vysoké školy dosud náročnou přípravu učitelů pro obecnější demokratické vzdělávání celkově nezvládly.

Velké zaostávání je přičítáno také cvičným pedagogickým praxím. Uvedené výjimky nejsou konkretizovány. Přestože systém praxí liberecké fakulty patří v ČR k nejpropracovanějším, již přes deset let usilujeme o vyváženou funkční syntézu a integraci pedagogických, teoretických i praktických disciplín, nepovažujeme model za neměnný, uzavřený. Pedagogická tvořivost je nezbytnou součástí i přirozeným vyvrcholením profesionality učitele. Podstatou učitelské způsobilosti – profesní kompetence, pedagogického umění je výchovně vzdělávací činnost, která by také měla být inovační a invenční. Optimalizace vzdělávání, výchovy a osvěty je nejdůležitějším předpokladem kultivace celé společnosti.

Nové přístupy ke vzdělávání a výchově nutně vedou k úvahám o změnách organizačních i obsahových v oblasti pedagogické praxe studentů primárního vzdělávání, ke snaze nalézt aktivity, které připraví studenty na všestranně náročnou profesi učitele, povedou k vytváření jedinečné učitelské osobnosti, schopné reflektovat žáka, pedagogické teorie, nové dimenze vzdělávání až k uvědomělému vytváření vlastního stylu učitelské práce.

Probíhající diskuse o transformaci základních škol, skutečnost existence různých modelů práce jednotlivých škol, vnější diferenciaci a tím i jedinečnost mnoha škol, snaha úzce koordinovat práci studentů, možnost zadávání společných úkolů, ověřování progresivních metod a přístupů, vzájemné obohacování se nově nabytými zkušenostmi jsou jen několika z dalších důvodů inovačního zásahu do stávajícího modelu pedagogické praxe na 1. stupni ZŠ. Organizační zásah spočívá v umístění celého ročníku studentů (po dvojicích) do stejných tříd základní školy, se zachováním posloupnosti od 1. do 5. třídy po jednotlivých semestrech.

Větší propojenost jednotlivých disciplín učebního programu fakulty s praxí ve školském terénu se realizuje ve dvou rovinách. Studenti by měli osvojené poznatky teoretických disciplín konfrontovat s praxí, výsledky konfrontace pak implikovat do daného předmětu. Za pozitivní považujeme možnost hledání společných řešení případných rozporů, vzájemné obohacování a předávání nápadů, zkušeností, společné konzultace příprav a projekce společných námětů.

Druhá rovina zdůrazňuje logickou posloupnost ročníků v průběhu praktických aktivit studentů, obsahovou návaznost učebních osnov, lepší poznávání žáka mladšího školního věku z hlediska jeho vývoje, předpokládá větší schopnost individuálního přístupu k dítěti, respektování zásady přiměřenosti.

Umístění všech studentů v každém semestru do stejného ročníku ZŠ nabízí široké pole součinnosti studentů, fakultních učitelů i cvičných učitelů. Společný výběr smysluplného učiva, vhodné motivace, společné projektování organizace výuky jako příležitosti pro žáky uplatněné v kooperaci vlastní práce zabrání dosavadním nedostatkům, jako např. upřednostňování frontálního přístupu bez dostatečné aktivizace žáků, předávání poznatků bez podpory zvědavosti žáka, jeho schopnosti samostatně tvořivě pracovat, komunikovat, prosociálně myslet. Praktikant tak povede žáka k rozvoji jeho osobnosti.

Naše úvahy korespondují se závěry výzkumného šetření, které provedl O. Šimoník v letech 1990-92. Začínající učitelé se vyjadřovali k 24 vytypovaným pedagogickým činnostem s tím, aby označili takové, které vykonávají s obtížemi. S komunikací mělo potíže 47,5 % respondentů, s motivací žáků 59,6 %, s aktivizací žáků 55,3 %. (Šimoník, O. 1995: s. 37)

Společně se pokusíme realizovat výchovu k evropanství, připravovat možnosti a formy realizace evropské dimenze ve vzdělávání přiměřeně mladšímu školnímu věku. Zaměříme se především na region, regionální témata významná v evropském kontextu, na význam velkých Evropanů pobývajících v regionu, praktikanti mohou vnést do škol nápad vydávat školní časopis „Mladý Evropan“, jež zprostředkuje žákům zážitky spojené s vyhledáváním, zpracováním a prezentací informací. Koordinace práce studentů nedovolí zapomenout na naše národní dědictví, místní tradice, naši jedinečnost, národní hrdost a zároveň toleranci k odlišným kulturám. Velmi přínosné jsou společné aktivity v rámci evropských programů, exkurzní návštěvy zahraničních škol, především v sousedním Německu a Polsku.

Zachovány zůstanou pozitiva stávajícího modelu pedagogické praxe studentů učitelství 1. stupně ZŠ, jako změna edukačního prostředí střídáním různých škol, tříd i fakultních učitelů po semestrech, které umožní poznávat různé přístupy, styly práce, klimata škol i tříd apod.

Navržené úkoly pro jednotlivé semestry nejsou vyčerpávající ani konečné. Z hlediska požadavku gradace, integrace a komplexnosti praktických aktivit budou zdokonalovány v průběhu realizace inovovaného modelu pedagogických praxí na 1. stupni základních škol. Model staví před fakultní učitele řadu nových úkolů. Od změn koncepce vlastní výuky, využívání praktických zkušeností studentů, zadávání úkolů, reflexe až po zvýšený dohled zabraňující formálnímu plnění úkolů. Didaktiky předmětů by se měly přesunout do dřívějších semestrů (např. didaktika ČJ nejpozději od 3. semestru). Společně bychom měli usilovat o podporu cvičných učitelů z praxe, kterým by se neměla zvyšovat zátěž a odpovědnost.

Žádná jiná profese nemá takové motivy i předpoklady žádoucího sebeutváření, dané přímo pracovní náplní, jako učitelé. Žádné odvětví společnosti nedisponuje takovým potenciálem vlastního sebezdokonalování, jako školství. Účinná podpora učitelství a pedagogické tvořivosti vůbec by měla být v době se učící společnosti prvořadá. Konkrétní možnosti zdokonalování lidského učení a učitelů jsou nevyčerpátné. Společné

úsilí o kvalitní přípravu budoucích učitelů, o jejich profesionálnější výkon by měly jít ruku v ruce s lepšími podmínkami a společenským postavením učitelů, prozíravostí a možnostmi představitelů společnosti. Slova T. G. Masaryka: „Co dá národ učiteli, toť třikrát i desetkrát vyzíská“, mají trvalou platnost.

Časově je model praxí na 1. stupni ZŠ uvažován následovně:

Semestr	Ročník	Úkoly praktikanta	Předměty fakulty
1.	1. třída	seznámení se specifikem práce popis chování vybraného žáka pozorování délky koncentrace pozornosti vliv motivace na výkon žáků styly učitelovy práce didaktické hry, účelová říkadla – záznam	Pedagogika 1 Psychologie 1 Biologie dítěte Didaktika kresby
2.	2. třída	organizace práce – střídání činností aktivizační metody, didaktické hry sledování rozdílů mezi žáky (vyjadřování, samostat.) uplatňování přirozených důsledků chování pozitivní důsledky/negativní – poměr první výzkumné pokusy (dotazník, interview aj.)	Didaktika ČJ Prvopočáteční ČT/PS Psychologie 2 Pedagogika 2 Úvod do praxe Didaktika aritmetiky Didaktika HV
3.	3. třída	samostatné výstupy (ČJ, MA) uplatňování zásady názornosti důraz na užívání vlastních pomůcek a materiálů didaktické hry – realizace improvizační schopnost – sebereflexe hodnocení žákovských projevů samostatná oprava písemných prací návrhy řešení kázeňských situací sledování prvků tvorby zdravého kolektivu návrhy prostředků na změnu sociální role žáků	Didaktika aritmetiky Psychodidaktika ČJ – morfologie Didaktika HV
4.	4. třída	samostatné výstupy ve všech předmětech výchovné využití učiva vymezování výchovných cílů důraz na zpětnou vazbu formulace otázek vedoucích k produktivnímu myšlení	Didaktika ČJ Didaktika prvouky Didaktika HV Didaktika TV Psychodidaktika
5.	5. třída	2 týdny souvislé výuky důraz na výchovné předměty diagnostika třídy i jednotlivce pozorování konkrétního žáka z hlediska jeho vývoje ověření dosažených cílů sebereflexe – vlastní hodnocení splnění cílů hodiny reflexe výuky kolegy párové vyučování seznámení s vnitřním řádem ZŠ seznámení s třídní administrativou	Didaktika HV Didaktika manuálních čin. Psychologie Didaktika ČJ Didaktika přírodovědy Didaktika AJ/NJ
6.	(dle výběru)	vlastní volba v místě bydliště (5 týdnů výuky) účast na životě školy přechodné začlenění do sboru sociální dovednosti aktivní účast na třídních schůzkách realizace mimoškolní aktivity komplexní učitelská činnost	MA pro praxi Didaktika vlastivědy Pedag.-psych. diagnostika Didaktika AJ/NJ Didaktika TV Zdravotní TV Výtvarná hra a tvořivost

Literatura

- BLÍŽKOVSKÝ B., KUČEROVÁ S., KURELOVÁ M. a kol. 2000: Středoevropský učitel na prahu učící se společnosti 21. století. Brno, Konvoj.
- MASARYK T.G. 1970: O škole a vzdělání. Praha, SPN.
- ŠIMONÍK O. 1994: Začínající učitel. Brno, MU.
- URBÁNEK P. 1999: Profesionální časové zatížení učitelů ZŠ. In: *Pedagogika*, 3: s. 277-288.
- WALTEROVÁ E. a kol. 1997: Objevujeme Evropu. Kniha pro učitele. Praha, PdF UK.
- ZELINOVÁ, M., ZELINA, M. 1997: Tvorivý učitel. Bratislava, KU.
- Sborník referátů a informací z interdisciplinárního kolokvia 1996: Evropská dimenze ve vzdělávání a v přípravě učitelů. Praha, PdF UK.
- Sborník příspěvků 1996: Pedagogická praxe – praxeologie. Praha, PdF UK.
- Vzdělávací manuál pro učitele 1999: Žijeme v Evropě. Phare, září 1999, listopad 1999.